

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.4.26>

ЗЛОЧИННІСТЬ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ

Продан Т.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
ORCID: 0000-0001-6347-0606*

Продан Т.В. Злочинність в місцях несвободи: сучасний стан та напрями протидії.

У статті автором здійснено комплексний аналіз злочинності в місцях несвободи як кримінологічного явища. Розглянуто наукові підходи до поняття «злочинність в місцях несвободи». Обґрунтовано, що під злочинністю в місцях несвободи можна розглядати негативне, масове, соціально-правове та самовідтворювальне явище, що становить цілісну сукупність суспільно небезпечних посягань, вчинених засудженими в установах виконання покарань на певній території за відповідний проміжок часу. Виокремлено кримінологічні ознаки злочинності в місцях несвободи, зокрема: характеризується високим рівнем латентності, підвищеним ступенем суспільної небезпеки, відзначається тісним зв'язком із кримінальною субкультурою, негативно впливає на процес ресоціалізації, підриває авторитет установ виконання покарань Міністерства юстиції України. Наведено найбільш поширені кримінальні правопорушення, що вчиняються в місцях несвободи. Проаналізовано статистичні дані щодо кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи за період 2023-2025 роки. Встановлено, що спостерігається позитивна тенденція до зниження рівня кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи з 119 до 87. Окрему увагу приділено міжнародному досвіду, що свідчить про глобальний характер проблеми, зокрема в контексті переповненості установ виконання покарань та зростання криміногенних проявів. Обґрунтовано, що протидія злочинності в місцях несвободи повинна складатися з комплексу заходів, які містять поєднання загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів. Доведено, що ефективність такої протидії залежить від узгодженості нормативно-правового регулювання, належного кадрового забезпечення установ виконання покарань, впровадження сучасних програм ресоціалізації, психологічної підтримки засуджених та мінімізації впливу кримінальної субкультури. Зроблено висновок, що лише впровадження результативних заходів, спрямованих на мінімізацію проявів цього негативного явища здатні забезпечити належний рівень правопорядку в місцях несвободи та створити передумови для ефективної ресоціалізації засуджених.

Ключові слова: злочинність в місцях несвободи, протидія злочинності в місцях несвободи, загальносоціальні заходи, спеціально-кримінологічні заходи індивідуально-профілактичні заходи.

Prodan T.V. Crime in places of deprivation of liberty: current state and directions of counteraction.

In this article, the author conducts a comprehensive analysis of crime in places of confinement as a criminological phenomenon. Scientific approaches to the concept of “crime in places of confinement” are considered. It is argued that crime in places of deprivation of liberty should be understood as a negative, socio-legal, and self-reproducing phenomenon that constitutes a holistic set of socially dangerous offenses committed by convicts in penal institutions in a certain territory over a certain period of time. The criminological characteristics of crime in places of confinement are identified, in particular: an increased degree of social danger, characterized by a high degree of latency, a close connection with criminal subculture, a negative impact on the process of resocialization, and undermining the authority

of the penal institutions of the Ministry of Justice of Ukraine. The most common criminal offenses committed in places of deprivation of liberty are listed. Statistical data on criminal offenses that disrupt the normal activities of places of deprivation of liberty for the period 2023-2025 are analyzed. It has been established that there is a positive trend towards a decrease in the number of registered criminal offenses that disrupt the normal activities of places of detention from 119 to 87. Particular attention is paid to international experience, which indicates the global nature of the problem, particularly in the context of overcrowding in penal institutions and the growth of crime. It has been substantiated that combating crime in places of detention should consist of a set of measures combining general social, special criminological, and individual preventive measures. It has been proven that the effectiveness of such counteraction depends on the consistency of regulatory and legal regulation, adequate staffing of penal institutions, the implementation of modern resocialization programs, psychological support for convicts, and the minimization of the influence of criminal subculture. It is concluded that only the implementation of effective measures aimed at minimizing the manifestations of this negative phenomenon can ensure an adequate level of law and order in places of detention and create the conditions for the effective resocialization of convicts.

Key words: crime in places of deprivation of liberty, combating crime in places of deprivation of liberty, general social measures, special criminological measures, individual preventive measures.

Постановка проблеми. Злочинність у місцях несвободи залишається актуальним питанням для багатьох країн світу, зокрема й для України. Незважаючи на те, що установи виконання покарань покликані забезпечувати ізоляцію осіб та сприяти ресоціалізації засуджених, на практиці нерідко вони стають середовищем виникнення нових кримінальних проявів. Відповідно вплив негативного пенітенціарного середовища сприяє вчиненню засудженими повторно кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим актуальним є дослідження сучасного стану злочинності в місцях несвободи та напрямів її протидії.

Мета статті. Дослідження сучасного стану та напрямів протидії злочинності в місцях несвободи.

Стан опрацювання проблематики. Питання, які пов'язані з сучасним станом та напрямками протидії злочинності в місцях несвободи досліджували такі вчені як: І.Г. Богатирьов, А.В. Головач, В.Я. Горбачевський, О.М. Джужа, Д.В. Колодчин, Д.О. Михайлюк, Д.М. Тичина, В.В. Топчій, О.О. Шкута та інші.

Виклад основного матеріалу. Злочинність в місцях несвободи становить істотну загрозу національній безпеці держави, оскільки підриває стабільність пенітенціарної системи та ускладнює процес ресоціалізації засуджених. У зв'язку з цим, виникає потреба впровадження державними інституціями комплексу заходів, спрямованих на протидію цьому явищу. Що ми розуміємо під злочинністю в місцях несвободи? На сьогоднішній день немає єдиного трактування поняття «злочинність в місцях несвободи». У науковій літературі є багато підходів до визначення цього явища. Так, О.М. Джужа визначає злочинність в місцях несвободи як «особливий вид суспільно небезпечної діяльності, який відбивається в соціально обумовленому відхиленні поведінки окремих засуджених від установлених законодавством норм» [1, с. 464]. Натомість, І.Г. Богатирьов відзначає, що злочинність в місцях несвободи – це «закономірне явище, що відображає стан суспільного організму в установах виконання покарань Міністерства юстиції України, порядок і умови виконання і відбування кримінальних покарань, застосування засобів виправлення і ресоціалізації засуджених та заходи безпеки як персоналу установ виконання покарань, так і засуджених» [2, с. 170]. С.Ю. Лукашевич трактує злочинність в місцях несвободи «як частину рецидивної злочинності, що проявляється в сукупності повторних кримінальних правопорушень вчинених засудженими особами у період відбування покарання» [3, с. 9]. Слід погодитися із думкою В.Я. Горбачевського, який відзначає, що злочинність у місцях несвободи – це «система кримінальних правопорушень, зареєстрованих в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, та кількість засуджених до позбавлення волі, які їх вчинили за відповідний період – час відбування покарання» [4, с. 73]. З вищевикладеного можна зробити висновок, що злочинність в місцях несвободи можна розглядати як негативне, масове, соціально-правове та самовідтворювальне явище, що становить цілісну сукупність суспільно небезпечних посягань, вчинених засудженими в установах виконання покарань на певній території за відповідний проміжок часу.

Враховуючи вищевикладене, ми можемо виокремити наступні ознаки: по-перше, характеризується високим рівнем суспільної небезпеки, оскільки становить загрозу як для засуджених, так і

для адміністрації установ виконання покарань; по-друге, відзначається спеціальним місцем вчинення кримінального правопорушення; по-третє, має підвищений рівень латентності, оскільки багато кримінальних правопорушень залишаються невиявленими або замовчуються адміністрацією установ виконання покарань; по-четверте, злочинність в місцях несвободи спрямована проти інших засуджених або проти працівників установ виконання покарань; по-п'яте, має зв'язок із кримінальною субкультурою, оскільки кримінальні правопорушення в місцях несвободи зумовлені ієрархією статусів серед засуджених, контролюються неформальними лідерами, засуджені дотримуються так званого «кодексу поведінки»; по-шосте, характеризується негативним впливом на ресоціалізацію, а саме нівелює складову мети покарання – виправлення, у зв'язку з чим не відбувається процесу позитивних змін у особистості засудженого і як наслідок не можливе повернення його до самостійного життя за загальноприйнятими соціальними нормами; по-сьоме, підриває авторитет установ виконання покарань Міністерства юстиції України.

Крім того, необхідно підкреслити, що найбільш розповсюдженими кримінальними правопорушеннями, що вчиняються в місцях несвободи є [5]:

- «кримінальні правопорушення, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи, зокрема: ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі; злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань; дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань; втеча з місця позбавлення волі або з-під варти;
- кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, зокрема: умисне вбивство; умисне тяжке тілесне ушкодження; умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження; катування;
- кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, зокрема: незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту;
- кримінальні правопорушення проти власності, зокрема: крадіжка; грабіж, розбій, шахрайство».

Для аналізу статистичної звітності Офісу Генерального прокурора ми розглядаємо лише кримінальні правопорушення, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи (ст.ст. 390, 391, 392, 393 КК України), оскільки у звіті наведена загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень різних видів і не можливо виокремити ті кримінальні правопорушення, які вчинені саме у місцях несвободи. Відповідно з огляду на дані статистичної звітності Офісу Генерального прокурора протягом 2023-2025 років кількість кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи зменшилася, але не суттєво. Зокрема, протягом аналізованого періоду рівень знизився з 119 до 87 зареєстрованих кримінальних правопорушень даного виду [6], що на 26,8% менше порівняно з показником 2023 року. У цілому отримані дані вказують на позитивну динаміку до зменшення рівня кримінальних правопорушень у цій сфері на: 1,13% порівняно з 2024 роком та на 26% порівняно з 2023 роком (табл. 1) [6]. Проте, це не реальна картина злочинності в місцях несвободи, оскільки по-перше, ми проаналізували лише окремі кримінальні правопорушення, які вчиняються в місцях несвободи без врахування всіх інших, а по-друге, як вище ми вже зазначали, даний вид злочинності характеризується високим рівнем латентності. Однак, це дає нам хоча б загальне уявлення про стан злочинності в місцях несвободи.

Таблиця 1

Рівень та динаміка кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи в Україні за 2023-2025 рр.

Роки	2023	2024	2025
Всього зареєстровано кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи	119	88	87
Динаміка кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи у % до попереднього року	-	- 26%	- 1,13%

Що стосується злочинності в місцях несвободи на міжнародній арені, то варто зазначити, що наразі немає єдиної звітності про злочинність в місцях несвободи у світі. Наприклад, згідно зі статистичними даними Міністерства юстиції Англії та Уельса за 2025 рік було вчинено 10 568 нападів на персонал в'язниць, що на 7% більше, ніж попереднього року. Також за даний період було зареєстровано безпрецедентну кількість умисних вбивств, а саме 7 таких злочинів. Крім того, за даний період 86 засуджених вчинили самогубство. Відповідно, це може вказувати на один із факторів латентності у місцях несвободи [7].

Сучасна картина пенітенціарного світу демонструє, що на початок 2026 року у в'язницях світу утримується понад 11,7 мільйона осіб. Серед всіх країн світу найбільше засуджених в місцях несвободи знаходяться у Сполучених Штатах Америки – близько 2 мільйонів осіб при кількості населення 330 мільйонів, що робить країну абсолютним лідером за чисельністю «тюремного населення». На другому місці знаходиться Китай – при кількості населення понад 1,4 мільярда там 1,69 мільйона засуджених. До трійки країн із найбільшою кількістю засуджених входить Бразилія, де їх чисельність перевищує понад 900 тисяч осіб. Після Бразилії опинилася Індія, у якій налічується 573 тисячі засуджених. Вищенаведені дані підкреслюють складність ефективного управління пенітенціарною системою та забезпечення безпеки засуджених і персоналу місць несвободи [8].

У країнах Європи проблема переповненості пенітенціарних установ особливо загострюється в окремих державах, де рівень ув'язнення перевищує 115 осіб на 100 тисяч населення. Зокрема, в Бельгії на 11 050 місць утримується близько 13 500 осіб, понад 600 з яких розташовуються на матрацах прямо на підлозі. При цьому близько третини засуджених складають іноземні громадяни, які не мають законних підстав перебування у країні [8].

Що стосується України, то необхідно відзначити, що станом на 2025 рік в установах Державної кримінально-виконавчої служби утримувалося близько 37 119 осіб, водночас понад 81 тисяча засуджених перебували на обліку в центрах пробації та відбували покарання, які не пов'язані з позбавленням волі. Попри відносно невелику чисельність тюремного населення у порівнянні з більшістю європейських країн, особливості структури злочинності та умови воєнного стану формують додаткові виклики для пенітенціарної системи, що потребують адаптації управлінських та правових механізмів [8].

З огляду на викладене, питання протидії злочинності в місцях несвободи набуває особливої актуальності, оскільки потребує впровадження результативних заходів, спрямованих на мінімізацію проявів цього негативного явища.

Протидія злочинності в місцях несвободи повинна складатися з комплексу заходів, які містять поєднання загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів.

Загальносоціальні заходи протидії злочинності в місцях несвободи є базовою складовою кримінально-виконавчої політики держави та реалізуються через комплекс організаційних, економічних, політичних, соціальних та психологічних заходів. Дані заходи безпосередньо не орієнтовані на протидію злочинності. Водночас, вони мають суттєве кримінологічне значення, оскільки слугують базисом для спеціально-кримінологічного рівня протидії злочинності в місцях несвободи.

Правовою основою реалізації заходів протидії злочинності в місцях несвободи є: Конституція України; Кримінальний Кодекс України; Кримінально-виконавчий кодекс України; Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України»; міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; укази та розпорядження Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; інші нормативно-правові акти, які приймаються на виконання законів України.

Вагоме місце серед нормативно-правових актів, що визначає зміст загальносоціальної протидії злочинності в місцях несвободи становить «Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційний план її реалізації у 2022–2024 роках від 16 грудня 2022 року» [9].

Метою Стратегії є «створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства і забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, взятих під варту» [9].

Відповідно до даної Стратегії основними цілями є: «створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту; створення ефективної системи запобігання та протидії кату-

ванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; збільшення кількості випадків застосування покарань та запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та подальший розвиток органів пробації; удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження; забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи; розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи» [9].

Спеціально-кримінологічні заходи протидії злочинності в місцях несвободи, порівняно із загальносоціальними заходами, безпосередньо орієнтовані на протидію злочинності, адже мають чітко виражену безпосередню спрямованість на виявлення, усунення, нейтралізацію криміногенних факторів.

На спеціально-кримінологічному рівні протидію злочинності в місцях несвободи здійснюють суб'єкти, для яких така протидія є першочерговим завданням, зокрема: підрозділи охорони, нагляду та безпеки слідчих ізоляторів та установ виконання покарань закритого і відкритого типу; воєнізовані формування Державної кримінально-виконавчої служби України, які залучаються до підтримання правопорядку у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань як закритого, так і відкритого типу.

Варто зазначити, що на спеціально-кримінологічному рівні заходи протидії злочинності в місцях несвободи спрямовані на вирішення комплексу таких завдань як: виявляти детермінанти, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень; забезпечувати безпосередній профілактичний вплив на осіб, схильних до вчинення кримінально протиправних діянь; здійснювати оперативно-розшукові заходи для нейтралізації криміногенного впливу засуджених на інших засуджених; проводити перевірку ефективності профілактичного впливу на засуджених, які перебувають на оперативно-профілактичному обліку; виявляти дійсні наміри засуджених після звільнення з місць несвободи та, у разі необхідності, передавати інформацію оперативним підрозділам органів внутрішніх справ для здійснення подальшого профілактичного впливу за місцем проживання; проведення загальносоціальної профілактики віктимності засуджених [10, с. 146].

Індивідуально-профілактичні заходи протидії злочинності в місцях несвободи безпосередньо спрямовані на конкретного засудженого. Зокрема, до комплексу індивідуально-профілактичних заходів щодо недопущення кримінально-протиправних проявів та нейтралізації кримінологічних факторів відносять: надання психологічної підтримки засудженим після їх прибуття до місць несвободи та формування у них установки на свідомий вибір правомірної моделі поведінки під час відбування покарання; своєчасне запобігання формуванню неформальних зв'язків серед засуджених з антисуспільною спрямованістю; залучення засуджених до праці, навчання та програм ресоціалізації; нейтралізація негативного впливу субкультури; індивідуальні профілактичні бесіди та корекційна робота із засудженими; здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення засуджених, які потребують психологічного, психіатричного або іншого обстеження з метою своєчасної корекції психоемоційних порушень; застосування заохочувальних заходів з урахуванням особистості засудженого.

Відповідно ми можемо зробити висновок, що протидія злочинності в місцях несвободи є складним та багаторівневим процесом, що потребує комплексного поєднання загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що злочинність в місцях несвободи залишається й досі актуальною. На сьогодні немає єдиного узагальненого визначення злочинності в місцях несвободи, що зумовлено його складністю та багатовимірністю. Злочинність в місцях несвободи характеризується високим рівнем латентності, підвищеним ступенем суспільної небезпеки, відзначається тісним зв'язком із кримінальною субкультурою, негативно впливає на процес ресоціалізації, підриває авторитет установ виконання покарань Міністерства юстиції України. Сучасна кримінологічна картина свідчить про певну тенденцію до зниження рівня кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи (-1,13%). Водночас ці показники не відображають реального стану злочинності через високий рівень латентності. На міжнародному рівні проблема злочинності в місцях несвободи набирає обертів та пов'язана з такими факторами як перепопненість установ виконання покарань

та недостатній рівень безпеки. З огляду на це, протидія злочинності в місцях несвободи повинна складатися з комплексу заходів, які містять поєднання загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів. Лише впровадження результативних заходів, спрямованих на мінімізацію проявів цього негативного явища здатні забезпечити належний рівень правопорядку в місцях несвободи та створити передумови для ефективної ресоціалізації засуджених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Джужа О.М. Злочинність пенітенціарна. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 1 (6). С. 464-467. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/173517/173329> (дата звернення: 02.02.2026).
2. Богатирьов І.Г. Пенітенціарна система України у XXI столітті: теоретико-правові та кримінально-виконавчі проблеми: монографія. Київ ВД «Дакор», 2025. 247 с.
3. Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі : автореф.; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2001. 19 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Lukashevich_2001.pdf (дата звернення: 02.02.2026).
4. Горбачевський В.Я., Топчій В.В. Кримінологічний аналіз умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень в установах виконання покарань. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 72-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_4_12 (дата звернення: 02.02.2026).
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 28.01.2026).
6. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 02.02.2026).
7. Attacks on prison officers and inmate deaths at record levels in England and Wales. URL: https://www.theguardian.com/society/2025/jul/31/attacks-prison-officers-inmate-deaths-record-levels-england-wales?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 02.02.2026).
8. Тюрми світу та України: пенітенціарна система в цифрах і фактах. URL: <https://fact-news.com.ua/tyurmy-svitu-ta-ukrainy-penitentsiarna-systema-v-tsyfrah-i-faktah> (дата звернення: 02.02.2026).
9. Реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та операційний план її реалізації у 2022–2024: Стратегія від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.02.2026).
10. Британська О.В. Запобігання пенітенціарній злочинності неповнолітніх в Україні. *Право і суспільство*. 2019. № 3 ч. 2. С. 143-148. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-24>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 2.02.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 5.03.2026

© Продан Т.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0